ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

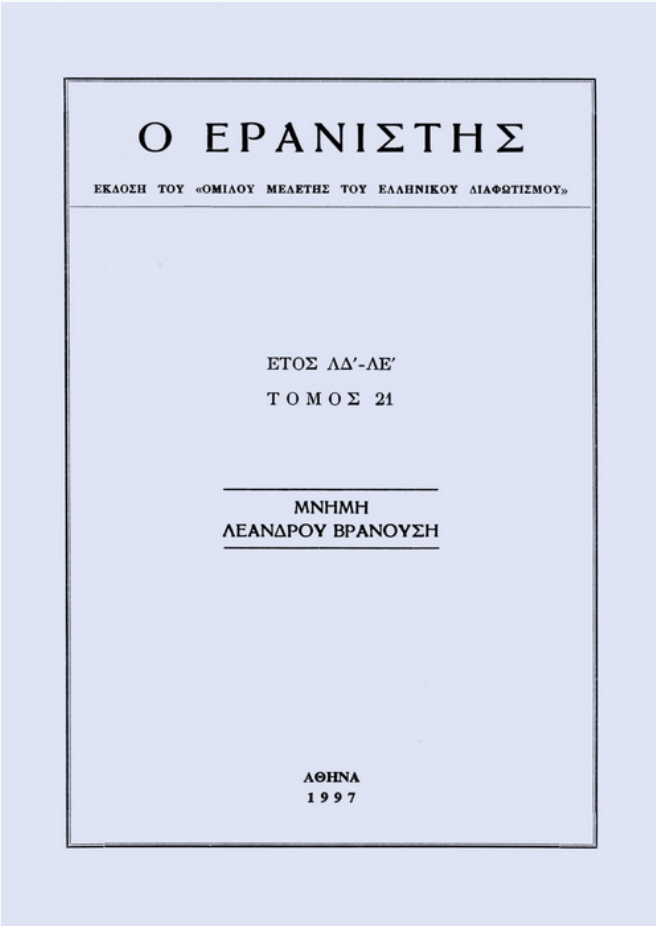

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΛΔ'-ΛΕ'

ΤΟΜΟΣ 21

ΜΝΗΜΗ
ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗ

ΑΘΗΝΑ
1997

Ο ψευδώνυμος επικριτής της «Ποιητικής» του Κων. Οικονόμου στον «Λόγιο Ερμή» και τα κίνητρά του

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: 10.12681/er.217

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (1997). Ο ψευδώνυμος επικριτής της «Ποιητικής» του Κων. Οικονόμου στον «Λόγιο Ερμή» και τα κίνητρά του. *The Gleaner*, *21*, 284–300. https://doi.org/10.12681/er.217

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 09/02/2026 07:51:05

Ο ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΣ ΕΠΙΚΡΙΤΗΣ ΤΗΣ "ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ" ΤΟΥ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΣΤΟΝ "ΛΟΓΙΟ ΕΡΜΗ" ΚΑΙ ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ

ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ δράση τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ δεκαετία, περίοδο τῆς ἔντονης παρουσίας του στὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης, ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς», τὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης, τοῦ ὁποίου ὁ κύκλος ζωῆς συνέπεσε ἀκριβῶς μὲ τὰ χρόνια αὐτά, εἶχε κάθε λόγο νὰ τὴν προβάλλει καὶ νὰ τὴν ἀναδεικνύει. Ὁ Κ. Οἰκονόμος ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα φωτισμένου δασκάλου καὶ λογίου, πρόσωπο ἀξιοσέβαστο ποὺ τὸ συνόδευε ἡ φήμη δεινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ρήτορα, μὲ ἄλλα λόγια λειτουργοῦσε στὴ Σμύρνη σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀγωγοὺς διάχυσης καὶ καλλιέργειας τῶν νέων ἰδεῶν καὶ μαθήσεων ὄχι μόνο στὴ διαδικασία τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ στὴ διαδικασία τοῦ κηρύγματος, τῆς διάπλασης δηλαδὴ καὶ χειραγώγησης εὐρύτερων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ. Καθὼς μάλιστα ἦταν γνωστὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς ποὺ ὑπέβοσκε ἢ ἐκδηλωνόταν κάθε τόσο φανερὰ στὶς σχέσεις τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, τοῦ σχολείου δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα καὶ τῶν ἀδελφῶν Οἰκονόμου, Κωνσταντίνου καὶ Στεφάνου, μὲ τὴν συντηρητικὴ Εὐαγγελικὴ Σχολή, ἀπόρροια γενικότερων ἰδεολογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιπαραθέσεων,[1] ἡ προβολὴ τοῦ ἔργου τοῦ ἐκ Θεσσαλίας δασκάλου, ὅσο ἄλλωστε καὶ τῶν ὑπολοίπων μελῶν τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου, στάθηκε πρωταρχικὸ μέλημα καὶ ἐπιδίωξη τοῦ περιοδικοῦ τῶν νεοελληνικῶν φώτων. Δημοσιεύοντας εἰδήσεις γιὰ τὶς προόδους τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Κ. Οἰκονόμου σ' αὐτές, λόγους του ἢ ἄλλες εἰδικότερες συνεργασίες του, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ τὴν «Αὐτοσχέδιο διατριβὴ περὶ Σμύρνης» (1817),[2] καὶ ἀκόμη παρουσιάζοντας εἴτε ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ δελ-

1. Φίλιππος Ἠλιού, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ διαφωτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1986.

2. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* [στὸ ἑξῆς *Λ.Ε.*] 1811: σ. 409-437, 1814: σ. 138-141, 1817: σ. 28, 520-530, 549-567.

τία εἴτε σὲ κριτικότερες βιβλιοπαρουσιάσεις τὴ συγγραφική του παραγωγὴ (τὰ διδακτικὰ βιβλία ποὺ τύπωνε τὴν περίοδο αὐτὴ χάριν τῆς νεολαίας, τὴν «Κατήχηση» καὶ τὴ «Ρητορικὴ» στὰ 1813 καὶ τὰ «Γραμματικὰ» ἢ ἀλλιῶς τὴν «Ποιητική» του στὰ 1817, καὶ βέβαια τὸ λογοτεχνικό του πάρεργο, τὴ διασκευὴ τοῦ «Φιλάργυρου» τοῦ Μολιέρου στὰ 1816),[3] ἀναδείκνυε τὴν εἰκόνα ἑνὸς λογίου ποὺ μοχθοῦσε μὲ πατριωτισμὸ νὰ ὠφελήσει τοὺς ὁμογενεῖς του καὶ μὲ πολυμάθεια, σοφία καὶ ἀρετὴ νὰ τοὺς ὁδηγήσει στὸ δρόμο τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς προόδου. «Εὐχόμεθα εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος τὸν πληθυσμὸν τῶν τοιούτων ἀνδρῶν πρὸς ταχυτέραν καὶ ὀρθωτέραν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς παιδείας», ἔγραφε καταλήγοντας ὁ ἀνώνυμος βιβλιοπαρουσιαστὴς τῆς «Ποιητικῆς» στὶς ἀρχὲς τοῦ 1818, ὁ ὁποῖος ἀρκοῦνταν «πρὸς τὸ παρόν», ὅπως δήλωνε, στὴν ἀναγγελία τῆς κυκλοφορίας τῆς ἔκδοσης καὶ στὴν ἀναλυτικὴ ἔκθεση τῶν περιεχομένων της, ἂν καὶ στὴν τελευταία παράγραφο προέβαινε καὶ σὲ ἐπισημάνσεις γιὰ τὶς συγγραφικὲς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου.[4]

Ἡ «Ποιητικὴ» ἦταν τὸ τελευταῖο καὶ σημαντικότερο βοήθημα ποὺ τύπωσε ὁ Οἰκονόμος πρὶν ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου μὲ τὶς γνωστὲς ταραχὲς τοῦ 1819 καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε διδάξει τὸ μάθημα ἐπὶ δύο συνεχεῖς σχολικὲς χρονιές.[5] Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴ φροντίδα γιὰ τὴν τυπογραφικὴ διεκπεραίωση τὴν εἶχαν ἀναλάβει στὴ Βιέννη ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ἐκδοτικοῦ ἐπιτελείου τοῦ περιοδικοῦ, πρῶτα ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, ὁ ἠπειρώτης ἔμπορος καὶ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Κοραῆ, καὶ ὕστερα ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο ἐκδότες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ».[6] Ἐξάλλου ὁ Οἰκονόμος ὄφειλε ἀσφαλῶς χάριτες καὶ στὸν ἴδιο τὸν Κοραῆ, μιὰ καὶ ὁ τελευταῖος εἶχε στέρξει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ σχετικὸ αἴτημα καὶ νὰ ἐφοδιάσει στὰ 1816 τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου μὲ τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου, ὅπως π.χ. μὲ τὸ *Cours de Rhétorique et des Belles Lettres* τοῦ Hugh Blair,[7] τὸ ὁποῖο στάθηκε σὲ πολλὰ ὁδηγός του. Ἕνας τρίτος λόγιος τῆς Βιέννης, ὁ Ζηνόβιος Πώπ, συγγραφέας Μετρικῆς (1803) καὶ συνερ-

3. *Λ.Ε.* 1814: σ. 38-45, 1816: σ. 324-325, 1817: σ. 26-28, 598, 1818: σ. 109-113.

4. *Λ.Ε.* 1818, ἀρ. 6/15 Μαρτ., σ. 109-113.

5. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὴν «Ἀγγελία» τῆς «Ποιητικῆς», *Λ.Ε.* 1817, σ. 27.

6. *Κωνσταντίνος Οἰκονόμος, Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κώστας Λάππας - Ρόδη Σταμούλη, τ. Α', Ἀθήνα 1992, ἐπιστ. 1.4.1817, σ. 223. Πβ. σ. 370, 371, 376.

7. *Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, ἔκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., σ. 465, 474.

γάτης τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», διάβασε τὸ χειρόγραφο, πρὶν νὰ κατατεθεῖ στὸν αὐστριακὸ λογοκριτή, καὶ «ὑπερεθαύμασε» τὸ περιεχόμενό του, ὅπως διαμήνυε ἐνθαρρυντικὰ ὁ Βασιλείου στὸν Οἰκονόμο τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1817. «Ὡς ποιητικὸς καὶ αὐτὸς —συνέχιζε— καὶ ἀνιχνευτὴς τῶν νεωστὶ γραψάντων περὶ ποιητικῆς, εἶναι ἄξιος πίστεως».[8] «Παρότι τὸ βιβλίο δὲν εἶναι πρωτότυπο —μεταφέρω ἐδῶ αὐτολεξεὶ τὴν ἐκτίμηση τοῦ καινούργιου βιογράφου τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἐκδότη τῆς ἀλληλογραφίας του, τοῦ Κώστα Λάππα— φανερώνει ὡστόσο τὴ στέρεη φιλολογική του κατάρτιση, τὴν ἐξοικείωσή του μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, τὶς αἰσθητικὲς θεωρίες καὶ τὴν κριτική, καὶ ἀκόμη μιὰ ἀξιοσημείωτη εὐαισθησία ἀπέναντι στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, τὴ λαϊκὴ καὶ τὴ λόγια».[9]

Ὕστερα ἀπὸ τὶς βίαιες συγκρούσεις τῆς Σμύρνης τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819 τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο εἶχε πιὰ κλείσει καὶ ὁ Κ. Οἰκονόμος, στὸ μάτι τοῦ κυκλώνα τῶν ἀναστατώσεων, εἶχε βρεθεῖ ὑπὸ διωγμό, ἐνῶ λίγο πρὶν εἶχε διατελέσει ὑπόλογος στὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὰ νεωτεριστικὰ ἀνοίγματα τοῦ Γυμνασίου.[10] Νωρίτερα ἀκόμη, στὰ 1814-1815, συντηρητικοὶ κύκλοι τοῦ Πατριαρχείου εἶχαν ἀποδοκιμάσει καὶ τὴν «Κατήχησή» του ἐξαιτίας κάποιων δογματικῶν καινοτομιῶν ποὺ ἐντόπισαν σ' αὐτή, ἐπιβάλλοντας τὴν ἀνατύπωση ὁρισμένων σελίδων διορθωμένων στὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο.[11]

Τὸν Μάιο τοῦ 1820, εὑρισκόμενος στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνάμεσα σ' ἕνα ἐχθρικὸ καὶ φιλύποπτο περιβάλλον, ὅπου παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ πετύχει νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ὁ τίτλος τοῦ ἱεροκήρυκα τῆς Μ. Ἐκκλησίας,[12] μιὰ νέα δυσάρεστη ἔκπληξη τὸν περίμενε ἀπὸ ἐκεῖ ἀπ' ὅπου λογικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ προσδοκᾶ τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴ συμπαράσταση στὶς δοκιμασίες ποὺ εἶχε ὑποστεῖ: ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», τοῦ περιοδικοῦ μὲ τοὺς κοινοὺς σκοποὺς καὶ τὰ κοινὰ ὁράματα γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας καὶ τὴν πρόοδο τοῦ γένους. Εἶναι πάντως περίεργο —καὶ δὲν πρέπει νὰ ὀφείλεται μόνο στὶς καθυστερήσεις στὴν πληροφόρηση— ἀλλὰ σὲ διάστημα ἑνὸς περίπου χρόνου μετὰ τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα τῆς Σμύρνης τοῦ 1819 οἱ ἀναφορὲς τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο ἄφηναν τὴν αἴσθηση ὅτι ὅλα συνέχιζαν νὰ λειτουργοῦν σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τί-

8. *Κ. Οἰκονόμος*, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἐπιστ. 4.2.1817, σ. 216. Πβ. σ. 374.
9. *Ὅ.π.*, σ. λδ'.
10. *Ὅ.π.*, σ. λζ'.
11. *Ὅ.π.*, σ. λς'.
12. *Ὅ.π.*, σ. λθ'.

ποτε[13] καὶ μόλις τὸν Αὔγουστο τοῦ 1820, σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐμπεριστατωμένα δημοσιεύματα ποὺ εἶδαν τότε τὸ φῶς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὶς προοπτικές της στὴν Ἑλλάδα,[14] ὁ μὲ τὰ ἀρχικώνυμα C.Z. συντάκτης του —ἔχει ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἠπειρώτη λόγιο καὶ πολιτικὸ στοχαστὴ Κωνσταντίνο Πολυχρονιάδη, ἀπὸ τὸν στενὸ κύκλο τοῦ Κοραῆ— ἀφιέρωσε μιὰ παράγραφο στὴ σχολὴ τῆς Σμύρνης γιὰ νὰ κατηγορήσει εὐθέως τοὺς πλούσιους καὶ εὐρωπαιομαθημένους Σμυρναίους γιὰ τὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου τους ἐπάνω στὴν ἀκμή του «χωρὶς νὰ ἐντραποῦν τὸ γένος ὅλον καὶ τὴν σοφὴν Εὐρώπην, ὁποὺ τοὺς παρατηροῦν καὶ μετεχειρίσθησαν τὸν σεβάσμιον Οἰκονόμον ὡς ἐχθρὸν τῆς πόλεώς των».[15]

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, τὸ νέο χτύπημα ποὺ ἔπληξε τὸν πολυπαθὴ διδάσκαλο προερχόταν ἀπὸ φίλιο χέρι, ὅμοιο μὲ τὸ χτύπημα τοῦ Βρούτου στὸν Καίσαρα. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1820 ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» φιλοξένησε σὲ μετάφραση μιὰ γερμανικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν «Ποιητική», ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὶς «Γοτίγγιες φιλολογικὲς ἀγγελίες» (*Göttingische gelehrte Anzeigen*) καὶ ὑπογραφόμενη μὲ τὰ συντομογραφικὰ Ρπφ.[16] Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν γερμανὸ ἑλληνιστὴ Friedrich Ruhkopf, ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα, παρουσιάζοντας συχνὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ βιβλιοπαραγωγὴ στὸ περιοδικὸ τῆς Γοτίγγης, καὶ αὐτὰ τὰ κριτικὰ σημειώματά του μεταφράζονταν καὶ δημοσιεύονταν στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ὡς δεῖγμα τῆς προσοχῆς τῶν Εὐρωπαίων στὴν ἀναγεννητικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων.[17] Ὁ κριτικὸς τῆς «Ποιητικῆς» ἀντιμετώπιζε στὸ σύνολό του εὐνοϊκὰ τὸ βιβλίο καὶ τὸν συγγραφέα του, ἀλλὰ διατύπωνε καὶ μερικὲς γενικόλογες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ διάταξη τῆς ὕλης καὶ κάποιες βιβλιογραφικοῦ

13. Ὁ πέπλος σιωπῆς συνδεόταν ἴσως μὲ σκοπιμότητες ποὺ ὑπαγόρευαν τὴ γραμμὴ τῆς μὴ ρήξης μὲ τὴν ἐκκλησία, τῆς ὁποίας, ἰδιαίτερα τῆς σμυρναϊκῆς, ἦταν γνωστὸς ὁ ρόλος στὰ γεγονότα. Μὴ ξεχνᾶμε ὅτι τὸν ἴδιο καιρὸ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ *Λ.Ε.*, συσπειρωμένοι γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Καλλιόπη*, ἀσκοῦσαν ἔντονη πολεμικὴ ἐναντίον του, προσπαθώντας νὰ τὸν ἐμφανίσουν ὡς ὄργανο τῆς φατρίας τοῦ Κοραῆ, ἄθεου, ὅπως τὸν κατηγοροῦσαν, ἐχθροῦ τῆς θρησκείας καὶ ἀνατροπέα τῶν καθεστώτων, ἐκμαιεύοντας ἀκόμη καὶ τὴ συμμαχία τῆς Μ. Ἐκκλησίας γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀγώνα τους κατὰ τῶν «δημοσίᾳ φιλοσοφούντων», δηλαδὴ τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ διαφωτισμοῦ.

14. *Λ.Ε.* 1820, σ. 434-448, 472-487.

15. *Λ.Ε.* 1820, σ. 480. Πβ. σ. 517.

16. Ὅ.π., σ. 213-215.

17. Γιὰ τὶς βιβλιοκρισίες τοῦ Ruhkopf, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δημοσιεύτηκαν ἀνώνυμα στὸν *Λ.Ε.*, βλ. Μαρία Στασινοπούλου, «Εἰδήσεις γιὰ τὸ ἑλληνικὸ βιβλίο στὸ γερμανόφωνο περιοδικὸ τύπο τοῦ 19ου αἰώνα», *Μνήμων* 12 (1989), 126.

τύπου ἀπορίες. Ὁ ἕλληνας μεταφραστὴς ἀπὸ τὴν πλευρά του θεώρησε σκόπιμο νὰ σχολιάσει ὁρισμένα σημεῖα τῆς κριτικῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο τὸ τελευταῖο εἶχε οὐσιαστικὴ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου τοῦ Οἰκονόμου: ἡ παράλειψη παράθεσης τῶν φιλολογικῶν πηγῶν ποὺ τοῦ καταλόγιζε ὁ γερμανὸς κριτὴς ὀφειλόταν στὴν ἀπουσία τῶν ἀναγκαίων βοηθημάτων ἀπὸ τὶς βιβλιοθῆκες τῆς Ἑλλάδας. Γι' αὐτό, κατέληγε, «εἶναι ἀσυγκρίτως περισσότερον ἀξιέπαινος ὁ κ. Οἰκονόμος, διότι ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα, ἐδυνήθη νὰ γράψῃ σοφώτερα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς, διατρίψαντας ἀρκετοὺς χρόνους εἰς τὴν Εὐρώπην, παρὰ μεμπτέος διὰ μικρὰ ἁμαρτήματα, τὰ ὁποῖα δικαιολογεῖ ἡ ἔλλειψις τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης».[18]

Ἀλλὰ ἡ ὑπεράσπιση τοῦ συγγραφέα καὶ ὁ ἔπαινός του τελείωναν κάπου ἐδῶ. Τὰ μικρὰ σφάλματα, ποὺ ἀπὸ συγκατάβαση, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ μεταφραστῆ, παρέτρεξε ὁ γερμανὸς κριτής, θὰ ἔπαιρνε ὁ ἴδιος τὸ θάρρος νὰ τὰ ὑποδείξει καὶ νὰ τὰ ἐλέγξει, εἰδοποιώντας μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν αὐστηρότητα μὲ τὴν ὁποία θὰ ἀντιμετώπιζε τὸ ἀντικείμενό του. «Ἔχει δὲ στοχάζομαι, τόσην ἀρετὴν ὁ κ. Οἰκονόμος εἰς τὸ νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, τὴν Ἀλήθειαν, ὅσην καὶ εἰς τὸ νὰ τὸν ἀκούῃ ἀτάραχα».[19] Οἱ παρατηρήσεις του δημοσιεύτηκαν σὲ τρεῖς συνέχειες, τὸν Ἀπρίλιο, Μάιο καὶ Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου ἔτους, καταλαμβάνοντας συνολικὰ σαράντα περίπου σελίδες τοῦ περιοδικοῦ.[20] Τὴν ταυτότητα καὶ τὸν τόπο καταγωγῆς καὶ διαμονῆς του ὁ συντάκτης τῆς κριτικῆς τὰ ἀποκάλυπτε μονάχα στὴν τελευταία συνέχεια: «Ἐν Βενετίᾳ 1 Αὐγούστου 1820. Ἀνδρέας Ἀνδρεόπωλος Πελοποννήσιος».[21] Λόγιος καὶ μάλιστα τῆς φιλολογικῆς κατάρτισης, ὅπως τὴ διαπίστωνε κανεὶς στὸ κείμενο τῆς βιβλιοκρισίας, μὲ τέτοιο ὄνομα ἦταν ἄγνωστος στοὺς κύκλους τῆς ἑλληνικῆς λογιοσύνης καὶ ἄρα ὅλοι θὰ εἶχαν ἀντιληφθεῖ τὴν ψευδωνυμία. Ποιό, λοιπόν, ὑπαρκτὸ πρόσωπο κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸν συντάκτη τῆς ἐπίκρισης;

Πρὶν προχωρήσουμε στὴ διερεύνηση τοῦ αἰνίγματος, νὰ ποῦμε λίγα μόνο λόγια γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ ὕφος τῆς κριτικῆς. Ὁ Ἀνδρεόπουλος ἐπικέντρωνε τὴν κριτική του ὄχι σὲ μορφολογικὰ ἢ μεθοδολογικὰ ζητήματα ἀλλὰ σὲ ἐπιμέρους περιγραφικὲς καὶ ἑρμηνευτικὲς θέσεις τοῦ βιβλίου. Ἔτσι π.χ. θὰ ἐλεγχθοῦν ὅσα διαλαμβάνει ὁ Οἰκονόμος γιὰ τὸν ὁρι-

18. *Λ.Ε.* 1820, σ. 218.

19. Ὅ.π., σ. 218.

20. Ὅ.π., ἀρ. 8/15 Ἀπριλ., σ. 215-228, ἀρ. 9/1 Μαΐου, σ. 241-249, ἀρ. 19/1 Ὀκτ., σ. 571-588.

21. Ὅ.π., σ. 588.

σμὸ τῆς φιλολογίας, τὴ γενικὴ ἀρχὴ τῶν καλῶν τεχνῶν, τὸν ὁρισμὸ καὶ τὴ θεωρία τοῦ ρυθμοῦ, τὴν ἑρμηνεία τῶν μέτρων, τὴν ἀρχαία κωμωδία καὶ τὴν παράβαση τοῦ χοροῦ, τὴ δραματοποιία, τὰ προσωπεῖα καὶ τὴ διάταξη τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τὴ στιχουργία καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία, τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ κοινό, τὸ ζήτημα τῆς αἰσθητικῆς κρίσης· θὰ ἐλεγχθοῦν ἐπίσης οἱ πηγὲς τοῦ συγγραφέα, ὁρισμένες ἀνακρίβειές του καθὼς καὶ γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικές του ἀκαταλληλίες, ἐνῶ, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀφιέρωση τῆς «Ποιητικῆς» στὸν ὀδησσινὸ ἔμπορο Ἀλέξ. Μαῦρο, ὁ κριτικὸς θὰ πραγματευθεῖ σὰν σὲ ἐπίμετρο τὴν ἔννοια τῆς εὐεργεσίας. Ἡ κριτικὴ ἦταν γενικὰ αὐστηρή, ὄχι ὅμως λιβελλογραφική, ἐπιστημονικοφανής, διατυπωμένη ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο ποὺ εἶχε ἐντρυφήσει καὶ κατεῖχε καλὰ τὴ φιλολογικὴ βιβλιογραφία, διανθισμένη ὅμως συχνὰ καὶ μὲ αἰχμές, τὶς περισσότερες φορὲς καυστικές, γιὰ τὴν ἐπάρκεια τοῦ συγγραφέα. Ἀνθολογῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς μειοτικὲς κρίσεις τοῦ Ἀνδρεόπουλου: «Ἐπειδὴ ἕνα μόνον διδάσκαλον κυρίως τῆς Φιλολογίας ἔχομεν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἂς τὸν ἔχωμεν κἂν καθὼς πρέπει»[22] — «Εἰς δὲ τοὺς ἀκολούθους στίχους 12-18 τῆς αὐτῆς σελίδος, ἔνθα ἔπρεπε νὰ βάλῃ μόλιβον εἰς τὴν διάνοιαν, ὡς λέγει ὁ Βάκων, πτερὰ ἔβαλεν ὁ κ. Οἰκονόμος καὶ παραπετᾶ πράγματα χρήζοντα ἑρμηνείας»[23] — «Ἀλλὰ πῶς ἦτον δυνατὸν νὰ ὀρθοβατήσῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἀφοῦ στρεβλοὶ ἦσαν οἱ ὁδηγοί του;»[24] — «Τόσον ἄδολον χαρακτῆρα ἐλπίζω νὰ εὕρω εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον, ὅσος ἀπαιτεῖται ἵνα ὁμολογήσῃ ὅτι τὰ ἀντέγραφε χωρὶς νὰ τὰ ἐννοῇ».[25] Στὸν ἐπίλογο, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε σπεύσει νὰ προαναγγείλει ὅτι διεξοδικότερη κριτικὴ ἑτοίμαζε ἕνας «ὁμογενὴς λόγιος, σπουδάζων εἰς τὰς Ἀκαδημίας τῆς ἀρκτικῆς Γερμανίας»,[26] ὁ ἐπικριτὴς ἔπαιρνε κατηγορηματικὴ θέση. Χαρακτήριζε τὸ βιβλίο καλὸ καὶ χρήσιμο, «ὡς τὸ μόνον εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ εἶδος του», ἀλλὰ τὴν ὅλη προσπάθεια ἀποτυχημένη ἀπὸ ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων βιβλίων. «Οἱ ὀλιγώτατοι σοφοί μας, μαχόμενοι πρὸς πολλὰς δυσκολίας, ἔπεται ἐξ ἅπαντος νὰ ἀποτυγχάνωσι πολλάκις, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ἐλαττοῦται ὁ πρὸς αὐτοὺς χρεωστούμενος ἔπαινος».[27] Γι' αὐτὸ παρακαλοῦσε τὸν συγγραφέα νὰ μὴ λυπηθεῖ καὶ ἀθυμήσει.

Ποιὸς τελικὰ ἦταν ὁ Ἀνδρέας Ἀνδρεόπουλος; Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι καὶ

22. Ὅ.π., σ. 220.
23. Ὅ.π., σ. 223-224.
24. Ὅ.π., σ. 576.
25. Ὅ.π., σ. 579.
26. Ὅ.π., σ. 571.
27. Ὅ.π., σ. 586.

πάνω χρόνια καταρτίζοντας τὰ Εὑρετήρια τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» τὸν εἶχα ταυτίσει μὲ τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη καὶ ἡ ταύτιση αὐτὴ πέρασε στὴν ἔκδοση χωρὶς κὰν ἐρωτηματικό.[28] Ἐπρόκειτο, θυμᾶμαι, γιὰ μιὰ γενικὰ παραδεκτὴ τότε ἄποψη ποὺ τὴν υἱοθέτησα περίπου ἀβασάνιστα. Ὁ Φαρμακίδης βρισκόταν βέβαια στὰ 1820 στὴ Γερμανία ὑπότροφος τοῦ Γκίλφορδ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτίγγης, ἔχοντας ἐγκαταλείψει τὴ διεύθυνση τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ἐξολοκλήρου στὸν Κωνσταντίνο Κοκκινάκη, δὲν ἐσκίαζε ὡστόσο τὴ σχέση του μὲ τὸν Οἰκονόμο κανένα ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐκκλησίας ποὺ θὰ τοὺς χώριζαν ἀργότερα. Ἀντίθετα σήμερα γνωρίζουμε τὴ βοήθεια ποὺ πρόσφερε στὴν τυπογραφικὴ διεκπεραίωση τῆς «Ποιητικῆς» στὴ Βιέννη, ἴσως μάλιστα νὰ ἦταν αὐτὸς ποὺ, ὅπως εἴδαμε, τὴν πρωτοπαρουσίασε στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ὑποσχόμενος νὰ ἐπανέλθει ἀργότερα μὲ μιὰ οὐσιαστικότερη προσέγγιση[29] (ἄραγε τὸν Φαρμακίδη ὑπαινισσόταν στὴ σχετικὴ ἀναφορά του ὁ Ἀνδρεόπουλος ἢ ἁπλῶς ἐπρόκειτο γιὰ παραπλανητικὸ ἐλιγμό;).

Προσεκτικότερη ἀνάγνωση τῆς βιβλιοκρισίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη γλωσσομάθεια ποὺ θὰ ἀποκάλυπτε (λατινικά, γερμανικά, γαλλικά, ἰταλικά, ἀγγλικὰ) μαζὶ καὶ ἕνα μεγάλο εὖρος φιλολογικῶν ἐνδιαφερόντων, τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζω ἂν ταίριαζαν στὶς σπουδὲς ἑνὸς θεολόγου, ὅπως ὁ Φαρμακίδης (ἂν καὶ εἶχε στὸ ἐνεργητικό του φιλολογικὲς ἐκδοτικὲς δραστηριότητες[30]), θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήσει τουλάχιστο στὸν προσδιορισμὸ τῆς καταγωγῆς τοῦ συντάκτη της. Ὑποδεικνύοντας π.χ. σ' ἕνα ἀπὸ τὰ σχόλιά του στὴν κριτικὴ τοῦ Fr. Ruhkopf κάποιο γεωγραφικὸ λάθος γιὰ τὶς Κυδωνίες (ὁ γερμανὸς κριτὴς τὶς συνέχεε μὲ τὴν Κυδωνία τῆς Κρήτης), ὁ σχολιαστὴς συγκέντρωνε καὶ ἄλλα τοπωνύμια ποὺ εἶχαν τυπωθεῖ παραφθαρμένα ἢ μὲ λανθασμένες περιγραφὲς στὰ συγγράμματα καὶ τοὺς χάρτες τῶν Εὐρωπαίων.[31] Ἀπὸ τὰ ἕξι παραδείγματά του τὰ τέσσερα προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἤπειρο. Στὸ τέλος ἐξάλλου τῆς κριτικῆς του, θιγμένος ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἀφιέρωσης τῆς «Ποιητικῆς» στὸν ὀδησσινὸ ἔμπορο Ἀλέξ. Μαῦρο, χορηγὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, θὰ θεωρήσει ἀδικία τὴ σύγκριση ἑνὸς τοπικοῦ εὐεργέτη μὲ τοὺς ἐθνικοὺς εὐεργέτες, τοὺς ἠπειρῶτες ἀδελφοὺς Ζωσιμᾶ καὶ τὸν Καπλάνη, καὶ θὰ κακίσει τοὺς Γιαννιῶτες

28. *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὑρετήρια Β' «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» 1811-1821*, Ἀθήνα 1976, σ. 5.

29. Βλ. ἐδῶ σ. 285.

30. Εἶχε λίγο πρὶν ἐπιμεληθεῖ τὴν ἔκδοση στὰ ἑλληνικὰ τῶν *Στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* τοῦ Fr. Jacobs, τ. Α'-Δ', Βιέννη 1815-1818.

31 *Α.Ε.* 1820, σ. 216.

—ὁ ἴδιος βέβαια θὰ φροντίσει νὰ δηλώσει ὅτι δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ Γιάννενα ἀλλὰ φίλος τῆς πόλης τους[32]— γιὰ τὴν ἀδιαφορία τους καὶ τὴν ἔλλειψη ἀντίδρασης ἀπέναντι σ' αὐτὴ καὶ σὲ ἄλλες ἄδικες προκλήσεις ποὺ εἶχαν δεῖ παλαιότερα τὸ φῶς στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων τους, «προδίδοντες φανερῶς τὰ δίκαια τῆς πατρίδος των».[33]

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα, τὴν οἰκείωση δηλ. μὲ τὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν αὐτόκλητη ὑπεράσπιση τῶν Ἠπειρωτῶν στὰ θέματα τῆς παιδείας, προκύπτει, νομίζω, ὅτι ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς «Ποιητικῆς» πρέπει νὰ εἶχε προφανῶς ἠπειρωτικὲς καταβολὲς ἢ τουλάχιστο στενὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἤπειρο καὶ τὰ Γιάννενα καὶ ὄχι φυσικὰ μὲ τὴν Πελοπόννησο τοῦ Α. Ἀνδρεόπουλου. Πραγματικὰ τὴν εἰκασία αὐτὴ ἦλθε νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσει μεταγενέστερη ἔρευνά μου —ποὺ ἐπιχειρήθηκε γιὰ ἄλλες ἀναζητήσεις— στὰ ἀρχεῖα Κωνσταντίνου Ἀσώπιου καὶ Χριστόφορου Φιλητᾶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδιαίτερα στὴ μεταξύ τους ἀλληλογραφία. Ὕστερα ἀπὸ τὰ εὑρήματα, ὅσα ἀποκάλυψε ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο ἠπειρωτῶν φίλων, συνυποτρόφων τοῦ Γκίλφορδ (μετὰ τὴ σχολαρχία τους στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης, ὅπου ὁ ἕνας εἶχε διαδεχθεῖ τὸν ἄλλο, σπούδαζαν φιλολογία, ὁ πρῶτος στὴ Γοτίγγη καὶ ὁ δεύτερος στὴν Ὀξφόρδη), δὲν ἔμεινε καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τοῦ Ἀνδρεόπουλου: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Κωνσταντίνο Ἀσώπιο. Ἐπειδὴ διαπιστώνεται καὶ κάποιου εἴδους συνεργία τοῦ Φιλητᾶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ὑπόθεσης, οἱ δικές του μαρτυρίες, μαζὶ μὲ ἄλλες ποὺ εἶδαν τότε τὸ φῶς, συμπληρώνουν τὸ σκηνικό, ὅπου παίχθηκε ἕνα δράμα μὲ θύτη καὶ θύμα δύο ἀπὸ τὰ κορυφαῖα πνευματικὰ ἀναστήματα τῆς ἐποχῆς.[34] Ἂς δοῦμε μὲ τὴ σειρὰ πῶς ἐξελίχθηκαν τὰ πράγματα.

32. Ὅ.π., σ. 584, 587.

33. Ὅ.π., σ. 584.

34. Στὴν ταύτιση τοῦ Ἀνδρεόπουλου μὲ τὸν Ἀσώπιο εἶχα ὁδηγηθεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ὥστε πρόλαβα νὰ τὴν ἀνακοινώσω στὸν συνάδελφο Ἀλέξη Πολίτη ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ψευδώνυμου συντάκτη τῆς βιβλιοκρισίας, γνώστη καὶ σχολιαστῆ τῆς μετρικῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἔτσι στὸ βιβλίο του *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 152 (σημ. 46) γιὰ πρώτη φορὰ ἀποκατέστησε τὴν ἀλήθεια ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ψευδωνυμίας, ἀναφέροντας συγχρόνως καὶ τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του. Στὸν Ἀλ. Πολίτη ἢ σὲ δική μου πληροφόρηση βασίστηκαν ἔκτοτε καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔτυχε νὰ τοὺς ἀπασχολήσει τὸ δημοσίευμα τοῦ *Λ.Ε.*, βλ. Anna Tambaki, «L'impact de l'œuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce», *Folia Neohellenica* 7 (1985-1986), 168 (σημ. 4), Μαρία Στασινοπούλου, ὅ.π., σ. 126, Θεόδ. Γ. Παπακωνσταντίνου, *Προεπαναστατικὴ ἐκπαίδευση καὶ παιδεία. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 1811-1821*, Ἀθήνα 1989, σ. 143, Ἀθα-

1ο. Τὸ ἀντίτυπο τῆς «Ποιητικῆς», αὐτὸ ποὺ διάβασε καὶ βιβλιόκρινε ὁ Fr. Ruhkopf, εἶχε κατατεθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοτίγγης μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἀσώπιου.[35]

2ο. Οἱ πρῶτες κρίσεις γιὰ τὸ βιβλίο ὀφείλονταν στὸν Χριστόφορο Φιλητᾶ, ὅταν, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς παράδοσης τοῦ «Οἰδίποδα Τυράννου» στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης κατὰ τὴν ἔναρξη τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1818, χρειάστηκε νὰ τὸ συμβουλευτεῖ: «Ὁ ἅγιος Ἱεροκῆρυξ ἐπραγματεύθη ἐπιπολαίως, συγκεχυμένως καὶ τρόπον τινὰ σχολαστικῶς τὴν ὕλην. Ἰδίωμα ἀναπαλλοτρίωτον ὅλων τῶν συρραπτόντων».[36]

3ο. Ὁ Ἀσώπιος τὸ 1819 μελετᾶ τὴν «Ποιητική», ποὺ τοῦ δίνει ἀφορμὲς νὰ τὴ σχολιάζει στὰ γράμματά του μὲ φιλοπαίγμονα διάθεση.[37] Τὸν ἴδιο καιρὸ ἔχει ἀρχίσει νὰ δημοσιεύεται στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» μὲ τίτλο «Φιλολογία» μιὰ ἐπιστολιμαία διατριβὴ τοῦ ἴδιου μὲ ἀποδέκτη τὸν Ἰάκωβο Ρώτα, συνεργάτη του στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης, γιὰ τοὺς Ἕλληνες κλασικούς, τὴν κριτικὴ στάση τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀπέναντί τους, τὶς τύχες τῆς κλασικῆς παιδείας, τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα κτλ., διατριβὴ ποὺ ἐξακολούθησε νὰ δημοσιεύεται σὲ πολλὲς συνέχειες καὶ τὸ 1820. Ὁ ἀναγνώστης συναντοῦσε ἐκεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ παρα-

νασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, *Νεοελληνικὴ αἰσθητικὴ καὶ εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα [1989], σ. 103, Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, *Ὁ Ἑλληνικὸς Προεπαναστατικὸς Τύπος Βιέννη - Παρίσι (1784-1821)*, Ἵδρυμα Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ [1995], σ. 118. Στὰ δύο δημοσιεύματα ποὺ ἔχουν ἀξιοποιήσει τὰ ἀρχεῖα Φιλητᾶ καὶ Ἀσώπιου, δηλ. στὴ μελέτη τοῦ Κων. Διαμάντη «Ὁ Χριστόφορος Φιλητᾶς εἰς τὴν Ἑσπερίαν», *Ἠπειρωτικὴ Ἑστία* 8 (1959), 9 (1960), 10(1961) —δημοσιεύτηκε σὲ πολλὲς συνέχειες— καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Στεφ. Μπέτη, *Φιλητᾶς καὶ Ἀσώπιος. Οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους*, Ἰωάννινα 1991, δὲν σχολιάζεται ὁτιδήποτε σχετικὸ μὲ τὸ θέμα τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ *Λ.Ε.*

35. Σχέδιο γράμματος τοῦ Ἀσώπιου στὸν Ἰάκωβο Ρώτα, Νοέμβριος 1818, ΕΒΕ Ασ 1805, φ. 9r-12r. Τοῦ ζητάει νὰ τοῦ στείλει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα βιβλία καὶ δύο ἀντίτυπα τῆς *Ρητορικῆς* τοῦ Ν. Βάμβα γιὰ νὰ καταθέσει τὸ ἕνα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως εἶχε κάνει καὶ μὲ τὴν «σχολαστικὴν Ποιητικὴν» τοῦ Οἰκονόμου (ὁ χαρακτηρισμὸς προφανῶς ἐδῶ σήμαινε «βιβλίο γιὰ σχολικὴ χρήση»).

36. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Τεργέστη 12.10.1818, ΕΒΕ Ασ 240. Πβ. Κων. Διαμαντής, ὅ.π., *Ἠπειρωτικὴ Ἑστία* 10 (1961) 3.

37. Βλ. π.χ. τὸ γράμμα τοῦ Ἀσώπιου στὸν Φιλητᾶ, Γοτίγγη 14.3.1819, ΕΒΕ Φ15: «Θέλεις νὰ γένῃς ἰχθύος ἀφωνότερος, ἀνάγνωσε τὴν [ρητορικὴν] τοῦ Χρυσίππου καὶ δὲν ἠξεύρω τίνος ἄλλου· ἐγὼ [...] προσαρμόζω τὸ δεύτερον εἰς τὴν ποιητικὴν τοῦ ποιητικωτάτου ἁγίου· καὶ διὰ τοῦτο πρόλαβε νὰ μοῦ ἐπάρῃς κανὲν συγχωροχάρτιον...».

πομπὲς στὴν «Ποιητική», στὴν πολυμάθεια καὶ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ συγγραφέα.[38]

4ο. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1820, πρὶν ἀρχίσει νὰ δημοσιεύεται ἡ ἐπίκριση στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ», ξεκινοῦσε στὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο φίλων τὸ θέμα τοῦ ἰωαννίτη λογίου τοῦ 17ου αἰώνα Βησσαρίωνα Μακρῆ μὲ ἀφορμὴ ἕνα ἀβλέπτημα τοῦ Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπονομάσει Μακρῆ τὸν καρδινάλιο Βησσαρίωνα τὸν Τραπεζούντιο.[39] Τελικά, ὕστερα ἀπὸ κοινὴ συνεννόηση, θὰ ἐπιχειρήσουν, καθένας ξεχωριστά, νὰ ἐλέγξουν τὴ σύγχυση, ὁ μὲν Ἀσώπιος στὴν κριτικὴ τῆς «Ποιητικῆς» μὲ πικρὸ σχόλιο γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν φιλολογικῶν πηγῶν τοῦ συγγραφέα,[40] ὁ δὲ Φιλητᾶς σ' ἕνα κατασκευασμένο ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀσώπιο, ποὺ περιεῖχε βιογραφικὰ τοῦ Βησσαρίωνα Μακρῆ, χωρὶς ὅμως καμιὰ ἀναφορὰ στὸ ἀβλέπτημα τοῦ Οἰκονόμου —αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία ὁδηγία τοῦ Ἀσώπιου[41]—, κείμενο ποὺ δημοσιεύτηκε ἐπίσης στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» στὸ ἴδιο τεῦχος μὲ τὴν τρίτη συνέχεια τῆς βιβλιοκρισίας.[42]

5ο. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1820 ἕνα γράμμα σταλμένο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Γοτίγγη —συντάκτης του ἦταν ὁ Στέφανος Κανέλος, μόνιμος συνεργάτης τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», καὶ ἀποδέκτης ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης— πρόσφερε στὸν Ἀσώπιο ἀπὸ πρῶτο χέρι ἔγκυρες πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἄμεσα θιγόμενου ἀπὸ τὴν κριτική, δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ Κων. Οἰκονόμου, παρεπίδημου ἐκεῖνο τὸν καιρό, ὅπως ἀναφέραμε, στὴ βασιλεύουσα. «Ἐδαιμονίσθη ὁ ἐκ Δημοσθένους τῆς Σμύρνης μεταμορφωθεὶς εἰς ἱεροκόρακα τῆς βασιλευούσης διὰ τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ποιητικῆς του», ἀναμετέδιδε ὁ Ἀσώπιος στὸν Φιλητᾶ.[43] Ἡ συνέχεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Κανέλου αἰφνιδίασε τὸν αἰσθανόμενο ἀσφαλὴ πίσω ἀπὸ τὴν ψευ-

---

38. *Λ.Ε.* 1820, σ. 69, 70, 71, 287, 395, 489, 718. Πβ. ἐπίσης τὰ εὐμενὴ σχόλιά του γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Οἰκονόμου στὸν *Λ.Ε.* 1817, σ. 374-375.

39. Κων. Διαμάντης, ὅ.π., σ. 890, 976, 1076, 1077, πβ. Στεφ. Μπέτης, *ὅ.π.*, σ. 88-89. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. καὶ γράμμα Ἀσώπιου στὸν Φιλητᾶ, Γοτίγγη 7.9. 1820, ΕΒΕ Φ18.

40. *Λ.Ε.* 1820, σ. 248-249.

41. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Ὀξφόρδη 10.5.1820, ΕΒΕ Ασ 248. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὅ.π., σ. 976.

42. *Λ.Ε.*, ἀρ. 19/1.10.1820, σ. 592-595. Τὸν ἴδιο χρόνο παρόμοιες ἀποκαταστάσεις λαθῶν ἢ παραδρομῶν τῆς «Ποιητικῆς» ἐντοπίζονται καὶ σὲ ἄλλες συνεργασίες τοῦ *Λ.Ε.*, βλ. τὸ βαθυστόχαστο κριτικὸ σημείωμα γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ τὶς μεταφράσεις ὑπογραφόμενο μὲ τὰ στοιχεῖα Ι.Ν., *Λ.Ε.* 1820, σ. 120.

43. Γράμμα ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πρὸ τῆς 22.8.1820, ΕΒΕ Φ19.

δωνυμία του κριτικό: ὁ Οἰκονόμος σὲ μιὰ συνομιλία του μὲ τὸν ἠπειρώτη ἔμπορο Ἰωάννη Πολυχρονιάδη —τὴ στιχομυθία τους ἀναπαράγει ὁ Ἀσώπιος στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Φιλητᾶ σχολιάζοντας ἄπρεπα κάθε φράση τοῦ Οἰκονόμου— τὸν κατονόμασε χωρὶς περιστροφὲς ὡς συντάκτη τοῦ δημοσιεύματος, ἀπόρησε μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ Κοκκινάκη νὰ καταχωρίσει στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» αὐτὰ τὰ «χάλτια καὶ σκατολογήματα» καὶ προανήγγειλε ἀνασκευὴ τῆς ἐπίκρισης ἀπὸ ἐθελοντὲς φιλοσόφους ὁμογενεῖς τῆς Εὐρώπης. Ὁ συνομιλητής του ἀπὸ τὴν πλευρά του ἀρκέστηκε νὰ τοῦ ἐκφράσει τὴ συμπάθειά του: «νομίζω ὅτι εἰς τοιούτους καιροὺς δὲν ἔπρεπε νὰ σᾶς πειράζωσι» («διωκομένους», διευκρινίζει ὁ Ἀσώπιος στὸν Φιλητᾶ). Μένοντας μὲ τὴν ἀπορία πῶς μάντεψε ὁ Οἰκονόμος τὴν ταυτότητά του καὶ ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀναίρεσης τῆς κριτικῆς του, ὁ Ἀσώπιος θὰ βιαστεῖ νὰ στείλει στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος της, «χωρὶς ἀναισχυντίαν μέν, χωρὶς ὅμως πάλιν μεγάλην φειδὼ τῆς ἁγιωσύνης του».[44] Λίγο ἀργότερα ἡ καθολικὴ ἀντίδραση τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ξεσήκωσε ἡ ἐπίθεση κατὰ τοῦ Οἰκονόμου, ἀποτυπωνόταν συγκρατημένα ὅσο καὶ μὲ ἕνα τόνο ἀδιόρατης ἀνησυχίας στὴν τελευταία παράγραφο ἑνὸς ἀχρονολόγητου, ἀλλὰ τοῦ Ὀκτωβρίου 1820, γράμματος πρὸς τὸν φίλο του: «Τὰ γραφθέντα τοῦ Πελοποννησίου ἔφεραν ἁπανταχοῦ μεγάλην ἀναταραχὴν καὶ πολλαχόθεν πολλοὺς προκεραυνούς [;] ἐναντίον του· ἀκόμη δὲν ἐφάνη τίποτε»[45] (ἐννοοῦσε ἀναιρετικὸ δημοσίευμα).

60. Πραγματικά, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀπόηχους τῆς γενικῆς κατακραυγῆς καὶ δυσαρέσκειας συλλαμβάνουμε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, ἄγρυπνου παρατηρητῆ ὅσων συνέβαιναν στοὺς κόλπους τῆς ἑλληνικῆς λογιοσύνης, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ προλάβει τὸ ἀτόπημα. Σὲ γράμμα του τῆς 3 Νοεμβρίου 1820 πρὸς τὸν ἐκδότη τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ὁ γέροντας τοῦ Παρισιοῦ, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη τῆς βιβλιοκρισίας, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν ἴσως πληροφορημένος, ἔθετε τὸ θέμα στὶς πραγματικές του διαστάσεις καὶ ἀνέλυε ὅλες τὶς παραμέτρους του: χρέωνε, εἶναι ἀλήθεια μὲ διακριτικότητα, παραλείψεις στὸν Κωνσταντίνο Κοκκινάκη ὡς ὑπεύθυνο τοῦ περιοδικοῦ, καὶ ἐπεσήμαινε τὴν ἄκαιρη, ποὺ ἐκείνη τὴ συγκεκριμένη ὥρα μεταφραζόταν σὲ ἄνανδρη καὶ αἰσχρὴ ἐπίθε-

44. Ὅ.π. «Ὅταν τὴν ἀναγνώσῃς —συνέχιζε— γράψε με τὴν γνώμην σου. Ἐὰν τὸν φωτίσῃ ὁ διάβολος νὰ γράψῃ τὴν ἀπάντησιν κατευθεῖαν πρὸς τ' ὄνομά του, θέλω τὸν στολίσει αὐτὸν καὶ τὸν συνδιδάσκαλόν του [δηλ. τὸν Κούμα] ὡς τοὺς πρέπει».

45. Σχέδιο γράμματος, ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πρὸ τῆς 28.10.1820, ΕΒΕ Ασ 1807, φ. 13ᵛ.

ση ἐναντίον ἑνὸς λογίου ἐξουθενωμένου ἀπὸ τοὺς διῶκτες του, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴ βλάβη καὶ τὶς πιθανὲς συνέπειες γιὰ τὸ διαφωτιστικὸ στρατόπεδο καὶ τὸν «Λόγιο Ἑρμῆ», σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμὴ ποὺ δεχόταν τὴν κατὰ μέτωπο πολεμικὴ τῶν ἀντιπάλων του, τοῦ περιοδικοῦ δηλ. «Καλλιόπη» καὶ τοῦ κύκλου της. Ἂς παρακολουθήσουμε τὸ κύριο μέρος τοῦ προβληματισμοῦ του: «... τὸ παρατελευταῖον τετράδιον εἶχε μὲ λυπήσειν ὀλίγον, ὅτι παρέδραμες τὴν διατριβὴν τοῦ Ἀνδρεοπούλου χωρὶς καμμίαν σημείωσιν. Ὁ λόγος, φίλε μου, δὲν εἶναι περὶ τῆς κρίσεως, οὐδὲ περὶ τοῦ κρίνοντος ἢ κρινομένου· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀκαιρίας. Νὰ κατακρίνῃ τις (καὶ μὲ πικρίαν ὄχι ὀλίγην) τὸν Οἱ *** εἰς καιρὸν ὅταν καταδιώκεται ἀπὸ Ταρτούφους, εἶναι τὸ αἰσχρὸν καὶ ἄνανδρον "κειμένῳ ἐπεμβαίνειν". Ἔπειτα καὶ βλάπτει πολὺ καὶ σὲ καὶ τὴν ἀγαθὴν ὅλην μερίδα τῶν φίλων καὶ συνεργῶν σου, ἐπειδὴ ἐγχειρίζει ὅπλα νέα εἰς τοὺς Ταρτούφους, καὶ φίλους ἴσως νέους. Τίς ἔχει νὰ σὲ πιστώσῃ, ὅτι οἱ τόσον πικρὰ κριθέντες δύο προφέσσορες [ὁ δεύτερος ἦταν ὁ Κων. Κούμας, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν εὐθεῖες, μὲ ἀρκετὴ εἰρωνεία διατυπωμένες, βολὲς στὴν ἐπίκρισή[46]] δὲν θέλουν εἰς τὸ ἑξῆς δι' ἐκδίκησιν ἑνωθῆν μὲ τὴν Καλλιόπην μὲ τὸν Κ[οδρικᾶν], μὲ τὸν Ἱππ[αρίωνα], [δηλ. τὸν Ἱλαρίωνα Σιναΐτη] καὶ μὲ ἄλλους τοιούτους ἐξωλεστάτους ἀνθρωπίσκους;»[47] κτλ. Νὰ δικαιώθηκαν ἄραγε οἱ φόβοι τοῦ Κοραῆ, ὅταν στὴ συνέχεια ὁ Κων. Οἰκονόμος θὰ μεταπηδοῦσε στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο καὶ τί μερίδιο εὐθύνης θὰ ἔπρεπε νὰ καταλογίσουμε γιὰ τὴ μεταστροφὴ αὐτὴ στὴ μεταχείριση ποὺ τοῦ ἐπεφύλαξαν οἱ φίλοι του;

Ὁπωσδήποτε, δημόσια διαμαρτυρία ἢ ἀντίλογος στὴν κριτικὴ τοῦ Ἀσώπιου, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δὲν ὑπῆρξε, οὔτε ὁποιουδήποτε εἴδους ἐπανόρθωση ἀπὸ τὸν «Λόγιο Ἑρμῆ». Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1834, στὴν

46. *Λ.Ε.* 1820, σ. 572, 582. Βασικὴ αἰτία τῆς ἐπιθετικότητας τοῦ Ἀσώπιου ἦταν προφανῶς ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Κούμας, μετὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Γοτίγγη τὸ 1819, διέδιδε πὼς ἀπὸ τοὺς δώδεκα ἕλληνες σπουδαστὲς τοῦ Πανεπιστημίου «ἐλπὶς δὲν εἶναι προκοπῆς», στάση ποὺ ἐπιζήτησαν νὰ καταγγείλουν δημόσια, χωρὶς τελικὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσουν, οἱ θιγέντες σπουδαστές. Οἱ εὐνοϊκὲς τελικὰ ἐντυπώσεις τοῦ Κούμα ποὺ εἶδαν τὸ φῶς στὸν *Λ.Ε.* 1820, σ. 89-91, ὑπῆρξαν, κατὰ τὸν Ἀσώπιο, προϊὸν τοῦ πανικοῦ του μπροστὰ στὴν ἀπειλὴ τῆς δημοσιοποίησης τοῦ καταγγελτικοῦ κειμένου τῶν σπουδαστῶν. «Τόσον ὀλιγώτερον τὸν φθονῶ —ἔγραφε στὸ γράμμα του τῆς 15.3.1820 στὸν Φιλητᾶ ἀνταποδίδοντας τὰ ἴσα στὸν Κούμα— ὅσον εὐκολώτερον γνωρίζω τὸ νὰ γένῃ κανεὶς δόκτωρ, ὡς αὐτός, καὶ κλεψιλόγος archicharlatan καταπατῶν τὴν συνείδησιν καὶ γεμίζων τὸ πουγγίον του», ΕΒΕ Φ 20.

47. *Ἀδαμάντιος Κοραῆς Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', Ἀθήνα, ἔκδ. ΟΜΕΔ, 1982, σ. 268. Πβ. Μαρία Στασινοπούλου, ὅ.π., σ. 126.

'Αθήνα, νεοσύστατη πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὁ συντάκτης μιᾶς ἀπάντησης σὲ βιβλιοκρισία δημοσιευμένη στὴν ἐφημερίδα «'Αθηνᾶ» γιὰ τὸν «Λέανδρο» τοῦ Π. Σούτσου, ἀνέτρεχε στὸν «Λόγιο 'Ερμῆ» προκειμένου νὰ προσκομίσει παραδείγματα ὑποδειγματικῆς κριτικῆς: «ἰδέτε τὸν Κοραῆν μὲ πόσην εὐγένειαν ἐπέκρινε τὸν Συνεϊδέρον· ἰδέτε τὸν 'Ασώπιον μὲ πόσην εὐγενῆ αὐστηρότητα ἐπέκρινε τὸν Οἰκονόμον».[48] Δὲν θὰ ἦταν, φαντάζομαι, τόσο ἡ θετικὴ ἀντιμετώπιση ὅσο ἡ ἀνοικτὴ ἀπόδοση τῆς πατρότητας τῆς κριτικῆς στὸν 'Ασώπιο, καθηγητὴ τότε ἀκόμη στὴν 'Ιόνιο 'Ακαδημία, ποὺ θὰ αἰφνιδίασε τοὺς ἀναγνῶστες, ὅσοι μποροῦσαν ὕστερα ἀπὸ τόσον καιρὸ νὰ ἐνεργοποιήσουν τοὺς ἀναγκαίους συνειρμοὺς καὶ νὰ συσχετίσουν ἄμεσα τὴν ἀόριστη ἀναφορὰ τῆς «'Αθηνᾶς», ἐκτὸς καὶ ἂν εἶχε καταντήσει πλέον κοινὸ μυστικὸ ἡ πραγματικὴ ταυτότητα τοῦ ψευδώνυμου ἐπικριτῆ τῆς «Ποιητικῆς», ἀπόδειξη ἔτσι ἢ ἀλλιῶς τῆς ἀπήχησης τοῦ δημοσιεύματος τοῦ «Λόγιου 'Ερμῆ». Ὅμως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ὅποιες ἀντιδράσεις, σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες, στὸ κείμενο τοῦ 'Ασώπιου, μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον θὰ εἶχε νὰ προσπαθήσει κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὴν ἴδια τὴν ὁπωσδήποτε περίεργη κυρίως γιὰ τὸ χρόνο ποὺ ἐκδηλώθηκε στάση τοῦ ἠπειρώτη λογίου. Γιατὶ δὲν ἀνῆκε στοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ προκαλοῦσε μὲ τὶς πράξεις του, ἔστω καὶ ὑπὸ σκιά, θόρυβο καὶ ἀναστάτωση, χωρὶς νὰ ἔχει ὑπολογίσει ὅλα τὰ δεδομένα, συγκυρίες, ἰσορροπίες, συμφέροντα κτλ.

Τί μπορεῖ, λοιπόν, νὰ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς κριτικῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Οἰκονόμου; Νομίζω ὅτι οἱ πηγὲς ποὺ ἀποκάλυψαν τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τοῦ κριτικοῦ τῆς «Ποιητικῆς» περιέχουν καὶ τὶς μαρτυρίες ἐκεῖνες ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσουμε κάποιες βάσιμες ὑποθέσεις γιὰ τὰ κίνητρα τῆς πράξης του. Χωρὶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἴσως νὰ θεωρούσαμε ὡς ἱκανοποιητικὴ καὶ πειστικὴ ἀπάντηση ὅσα ὁ ἴδιος διακήρυσσε εἰκοσιδύο χρόνια ἀργότερα στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ σημασία τῆς κριτικῆς, ἑνὸς φιλολογικοῦ κλάδου τὸν ὁποῖο θὰ ὑπηρετήσει μὲ συνέπεια καὶ ἀξιότητα τόση ὥστε νὰ ἀναγορευθεῖ σὲ ἀρχηγὸ τῆς κριτικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου:[49] «'Αλλ' ἡ Κριτική, ἥτις πρεσβεύει τὸ λεγόμενον φίλος μὲν

48. *'Αθηνᾶ*, φ. 152/13.6.1834, σ. 612. 'Ολόκληρο τὸ κείμενο ἀναδημοσιεύεται στό: Γ. Βελουδῆς (ἐπιμ.), *'Ο Λέανδρος*, 'Αθήνα 1996, σ. 182-186. Τὶς πληροφορίες ὀφείλω στὸν συνάδελφο Κ. Λάππα, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ.

49. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Δημοτικισμὸς καὶ κριτική», *Νέα 'Εστία* 26 (1939) 1501-1502 [= *'Ελληνικὸς Ρωμαντισμός*, 'Αθήνα 1982, σ. 306-308]. Πβ. τοῦ ἴδιου *Ποιηταὶ τοῦ ΙΘ' αἰώνα*, 'Αθήνα 1954, σ. λε' [= *'Ελληνικὸς Ρωμαντισμός*, σ. 210], Pana-

Πλάτων φιλτάτη δὲ ἀλήθεια (...) ζητοῦσα μετὰ ζήλου τὸ ὀρθόν, γίνεται πολλάκις πολὺ τολμηρά, δὲν κήδεται οὐδὲ ἀνδρῶν τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ὁ πολὺς ἄνθρωπος εὑρίσκει ὡς πάσης ἐπικρίσεως ὑπέρτερον».[50] Ἄλλωστε τὸν σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας δὲν εἶχε ἐπικαλεστεῖ προεισαγωγικὰ καὶ στὴ βιβλιοκρισία τοῦ 1820 ζητώντας ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο νὰ τὴν ἀκούσει ἀτάραχα; Ὡστόσο τὸ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε λάβει ὑπόψη του αὐστηρὰ τὴ δεοντολογία, τὴν ἀνιδιοτέλεια τῆς κριτικῆς λειτουργίας. Στὴν ἀφετηρία τῆς σύλληψης καὶ δημοσιοποίησης τοῦ κειμένου φοβοῦμαι ὅτι εἶχε ὑπεισέλθει ἕνας παράγοντας ἐντελῶς ἐξωκριτικὸς πού, παραμερίζοντας τὴν ἀναμενόμενη συναισθηματικὴ ἀντίδραση καὶ ἀναταραχὴ στὴ μικρὴ κοινότητα τῶν λογίων καὶ πέρα ἀπ' αὐτή, ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ φτάσει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης σὲ ἄλλον παρὰ στὸν φυσικό του ἀποδέκτη. Θὰ γίνω πιὸ σαφής.

Τὰ σχέδια τοῦ Γκίλφορδ γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ Ἰόνιου Πανεπιστημίου εἶχαν ἤδη ἀπὸ ἐνωρὶς ἀρχίσει νὰ πραγματοποιοῦνται. Μεθοδικὰ καὶ μὲ περίσκεψη συγκροτοῦσε τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἐπιτελεῖο, πότε στέλνοντας μὲ ἔξοδά του σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια νέους ἐπιστήμονες γιὰ νὰ τελειοποιηθοῦν στὶς ἐπιστῆμες τους καὶ νὰ ἐπανδρώσουν τὶς καθηγητικὲς ἕδρες, πότε ἀναζητώντας στὸν σχολικὸ περίγυρο τῆς Ἑλλάδας καταξιωμένους καὶ μὲ φήμη δασκάλους. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους ὁ Γκίλφορδ ἔδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς περιπτώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ τοῦ Βενιαμὶν Λέσβιου. Οἱ δύο φίλοι, ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Φιλητᾶς, ἐνήμεροι τῶν κινήσεων τοῦ ἄγγλου φιλέλληνα, ἐκδήλωσαν γρήγορα τὴν ἀντίθεσή τους, ὁμοφωνώντας γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ μεταπειστεῖ ὁ τελευταῖος ὥστε νὰ ἀποτραποῦν οἱ προσκλήσεις. «Ὁ εὐγενέστατος Λ[όρδος] Γιλφόρτιος —ἔγραφε ὁ Ἀσώπιος τὸν Μάρτιο 1820 σχολιάζοντας τὴν εἴδηση πού τοῦ εἶχε μεταβιβάσει ὁ φίλος του— ἀπέβλεψεν εἰς τὸν ἀργυροκήρυκα τῆς Σμύρνης. Ἀλλὰ πῶς ἐστοχάσθη ὅτι γέννημα τῆς Τσαριτσένης, καὶ μαθητὴς τοῦ Τυρνόβου, εἶναι ἱκανὸς νὰ διατάξῃ ἄνδρας πολλοὺς χρόνους ζήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην; διατί; διότι ἐβγάζει λόγους καὶ συντάσσει ἢ συρράφει ποιητικήν; [...] ἂν διαφύγωμεν ἐκεῖνον τὸν γεννάτον, καλλιώτερα

---

yotis Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, Ἀθήνα 1989, σ. 39.

50. *Ὁμιλία Κ. Ἀσωπίου Ἐκφωνηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ... τῇ κγ' Ὀκτωβρίου 1842, ἐπὶ τῆς ἐνάρξεως τῶν αὐτοῦ μαθημάτων*, σ. 17. Πβ. Στέφ. Μπέτης, *ὅ.π.*, σ. 221, 236. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ κριτικὴ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο της «χωρὶς ἀγανακτήσεως, χωρὶς φιλοπροσωπίας, sine studio et ira», *ὅ.π.*, σ. 19.

δὲν μᾶς προσμένουν ἀπὸ ἄλλους ὁμοστόλους του».[51] Ἦταν ἄραγε ἁπλὴ σύμπτωση ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τῆς βιβλιοκρισίας τῆς «Ποιητικῆς» εἶδε τὸ φῶς στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ἕνα μήνα ἀργότερα; Τὸ μεσοδιάστημα παρεῖχε χωρὶς ἀμφιβολία στὸν Ἀσώπιο τὴ χρονικὴ ἄνεση ὥστε νὰ συντάξει τὸ κείμενό της καὶ νὰ προλάβει τὴ δημοσίευσή του σ' ἕνα ἀπὸ τὰ προσεχὴ τεύχη τοῦ περιοδικοῦ (15 Ἀπριλίου 1820). Εἶχε ἄλλωστε βρεῖ καὶ τὴν ἀφορμὴ ποὺ τοῦ χρειαζόταν: τὴν κριτικὴ τοῦ Ruhkopf στὶς *Göttingische gelehrte Anzeigen*. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Φιλητᾶς —δὲν μαρτυρεῖται ἂν γνώριζε τὴν πρωτοβουλία τοῦ φίλου του— μιλοῦσε γιὰ τὰ ἐγκώμια τῆς ρητορικῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ «ἀργυροκήρυκος» ποὺ εἶχε ἀκούσει ὁ Γκίλφορδ καὶ ποὺ τὸν ἔπεισαν ὅτι «dignus est intrare in nostro docto corpore», ὁ ἴδιος ὅμως ἤλπιζε «νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τοιοῦτον Δημοσθένην».[52] Ἕνα χρόνο νωρίτερα, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1819, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Βενιαμὶν Λέσβιου δὲν παράλλαζε πολύ: «Στοχάσου μίαν φορὰν σχολάρχην Κυδωνίας ἐν ἰσοτιμίᾳ μετ' ἄλλων! καὶ καλόγηρον ὅπου δὲν ἐξεσκωριάσθη τόσον καλὰ εἰς τὴν οὐσίαν»[53] (σὲ ἄλλα γράμματά τους οἱ δύο φίλοι τὸν ὀνομάζουν «ἀπελέκητον», «ἄξεστον», «ἀγριοκαλόγερον»[54] κτλ.).

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἕνα φαινόμενο ἀπαρέσκειας καὶ ἄπωσης ποὺ τροφοδοτοῦνταν ἀπὸ δύο κυρίως δεδομένα, ἄσχετα ἀπὸ ἰδεολογικὲς ἢ γλωσσικὲς διαφορὲς (ὅλοι ἀνῆκαν στὸ ἴδιο ἰδεολογικὸ καὶ γλωσσικὸ στρατόπεδο), ἄσχετα ἀπὸ προσωπικὲς ἐμπάθειες καὶ ἀντιδικίες, ὅπως π.χ. συνέβαινε στὶς σχέσεις τοῦ Ἀσώπιου ἐκεῖνο τὸν καιρὸ μὲ τὸν

51. Γράμμα Ἀσώπιου 15.3.1820, ΕΒΕ Φ 20.

52. Γράμμα Φιλητᾶ, Ὀξφόρδη 10.5.1820, ΕΒΕ Ασ 248. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὅ.π., σ. 976.

53. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Τεργέστη 8.8.1819, ΕΒΕ Ασ 244. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὅ.π., σ. 396, Ρωξάνη Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμὶν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰώνα*, Ἀθήνα 1983, σ. 78, Στέφ. Μπέτης, *ὅ.π.*, σ. 26.

54. Κων. Διαμάντης, ὅ.π., σ. 890, Ρ. Ἀργυροπούλου, *ὅ.π.*, σ. 78. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια ἀμυντικὴ στάση εἶχαν τηρήσει καὶ νωρίτερα (1818) προκειμένου νὰ διασφαλιστεῖ ἡ διδασκαλικὴ ἕδρα τῆς σχολῆς Τεργέστης ἀπὸ ἀνεπιθύμητες προσκλήσεις. «Τὴν Τεργέστην δὲν συμφέρει κατ' οὐδένα λόγον νὰ τὴν χάσωμεν ἀπὸ τὰς χεῖρας μας. Ἐὰν εἶσαι σὺ εἶμαι καὶ ἐγώ. Ἐὰν ὅμως μᾶς βάλωσιν κανένα Γκούμαν ἢ κανένα ἅγιον καὶ ἱερολογιώτατον Οἰκονόμον addio Trieste per sempre καὶ εἰς μάτην τὰ σχέδιά μας», γράμμα Ἀσώπιου, Τεργέστη 4.5.1818, ΕΒΕ Ασ 1802, πβ. Κων. Διαμάντης, ὅ.π., *Ἠπειρωτικὴ Ἑστία* 9 (1960) 540, Στέφ. Μπέτης, *ὅ.π.*, σ. 138 καὶ Ὄλγα Κατσιαρδῆ-Herring, *Ἡ ἑλληνικὴ παροικία τῆς Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 1, Ἀθήνα 1986, σ. 275 (σημ. 136).

Κων. Κούμα. Τὰ δεδομένα αὐτὰ συνδέονταν μὲ στρατηγικὰ σχέδια, ὅπως προσπαθοῦσαν νὰ τὰ ἐπιβάλουν οἱ δύο φίλοι σὲ ἀντίθετη προφανῶς κατεύθυνση πρὸς τὶς ἐπιλογὲς καὶ τὴν ἰδεολογία τοῦ Γκίλφορδ. Πρῶτο δεδομένο, ἡ ἑλληνοκεντρικὴ ἐκπαιδευτικὴ προέλευση τῶν δύο ὑποψηφίων (δὲν φαίνεται ὡστόσο νὰ ἦταν πληροφορημένοι γιὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς σπουδὲς τοῦ Βενιαμίν[55])· γι' αὐτοὺς ἀποτελοῦσε ἐπιχείρημα ἰσχυρὸ ὥστε νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὰ ἐπιστημονικά τους προσόντα, τὰ ὁποῖα στὴν ἀντίληψή τους δὲν δικαιολογοῦσαν τὴν εἴσοδο καὶ τὴν ἰσότιμη ἀποδοχή τους σ' ἕνα δυτικοῦ τύπου πανεπιστήμιο ποὺ πήγαινε νὰ συγκροτηθεῖ· καὶ δεύτερο (ἂν ἔχω διαβάσει σωστὰ πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς) τὸ ἱερατικό τους σχῆμα· μὲ φανερὴ προκατάληψη ἀπέναντι στοὺς ρασοφόρους γενικὰ λογίους (ἐνδεικτικὴ ἡ ρητὰ ἐκφρασμένη γνώμη τοῦ Ἀσώπιου: «καλλιώτερα δὲν μᾶς προσμένουν ἀπὸ ἄλλους ὁμοστόλους του»), προκατάληψη ποὺ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὴν ἐκδήλωναν μὲ αἰχμηροὺς χαρακτηρισμούς, μειοτικὰ ὑπονοούμενα καὶ σατιρικὰ λογοπαίγνια, ἔμοιαζε νὰ μὴ τοὺς εὐχαριστεῖ ἡ ἰδέα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Βενιαμὶν στὸ ἀξίωμα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου, τίτλος ποὺ ἔπρεπε νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ κάθε ὑπονόμευση. Καὶ ἂν ὁ Ἀσώπιος δὲν θέλησε τελικὰ νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἱεροσύνη λυπώντας τὸν βαθιὰ θρησκευόμενο, καὶ μάλιστα σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξο πίστη, εὐγενὴ προστάτη του,[56] καὶ ἂν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης πείστηκε κατ' ἀπαίτηση τοῦ Γκίλφορδ νὰ φοιτήσει στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτίγγης «παπαδοφορεμένος (...) διὰ νὰ δώσω ὕλην εἰς γέλωτα καὶ ἀνησυχίαν μου», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραφε στὸν Ἀσώπιο στὰ 1819[57] (κάτι γνώριζε ἀπὸ διακωμώδηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους λίγα χρόνια πρίν[58]), οἱ μετακλήσεις τῶν δύο ἄλλων ἱερωμένων στὸ Ἰόνιο Πανεπιστήμιο ματαιώθηκαν. Στὴ μετάπειση τοῦ ἄγγλου φιλέλλη-

55. Ρ. Ἀργυροπούλου, *ὅ.π.*, σ. 49-50.

56. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Συμπλήρωμα στὰ βιογραφικὰ τοῦ Κ. Ἀσώπιου», *Ἑλληνικὰ* 16 (1958-59), 173 (σημ. 3). Πβ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ὁ κόμης Φρειδερίκος-Δημήτριος Γκίλφορδ καὶ ἡ ἰδεολογικὴ θεμελίωση τῶν θεολογικῶν σπουδῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας», *Κέντρο Μελετῶν Ἰονίου. Τὸ Ἰόνιο. Οἰκολογία - Οἰκονομία - Ρεύματα ἰδεῶν. Πρακτικὰ Συμποσίου 1985*, Ἀθήνα 1990, σ. 168.

57. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Θεόκλητος Φαρμακίδης πρὸς Κωνσταντίνο Ἀσώπιο, 1819-1832», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Α' τόμο τῶν πρακτικῶν τοῦ Δ' Πανιονίου Συνεδρίου [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, τ. 23], Κέρκυρα 1980, σ. 103-104. Πβ. Γ. Δ. Μεταλληνός, ὅ.π., σ. 165.

58. Ἄλκης Ἀγγέλου, «Ἡ "Τράγου Κατάργησις"», *Ἔρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1965, σ. 157-192.

να, ὅσον ἀφορᾶ τουλάχιστο τὸν Οἰκονόμο, ἡ ἐπίκριση τῆς «Ποιητικῆς» στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ», ἔντυπο τοῦ ὁποίου ὁ Γκίλφορδ ἦταν τακτικὸς ἀναγνώστης καὶ περιστασιακὸς συνεργάτης,[59] ἀσφαλῶς θὰ λειτούργησε καταλυτικά. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ μελλοντικὸς σοφὸς συγγραφέας τῶν «Σουτσείων» θὰ πρέπει νὰ ξέχασε γρήγορα αὐτὸ τὸ πρωτόλειο τῆς κριτικῆς του ἐνασχόλησης μὲ τὰ πράγματα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ὅσο τουλάχιστο δὲν τὸν ἐμπόδιζαν νὰ τὸ κάνει οἱ ἀναμοχλεύσεις τοῦ θέματος ἀπὸ τρίτους, ὄχι ἀπαραίτητα ἀρνητικές, ὅπως ἐκείνη τῆς «Ἀθηνᾶς» τοῦ 1834.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

59. Βλ. *Λ.Ε.* 1819, σ. 601-606 καὶ 812-814 (ὑπογράφει μὲ τὸ ψευδώνυμο «Φιλότιμος Φιλανθρωπίδης Κοσμοπολίτης»).